

PERSONA GRATA (EGO BIBERE CERVISIAM)

РАЗГОВОР СА ЖЕЉКОМ МЛАДИЋЕВИЋЕМ

УДК: 025.85:929 Младићевић Ж.(047.53)

Поштовани колега Младићевићу, реци ми оно што ће већину нас, конзерватора, реставратора и библиотекара занимати: оtkуда инжењер технологије у конзервацији и како сте се сусрели са овом интердисциплинарном делатношћу којом се бави невелик број стручњака?

Једном приликом прочитах интервју вођен са мојом драгом колегиницом и сарадницом из Библиотеке града Београда, Љубицом Ђоровић, која је за своју пасију библиотекарством нашла фини изговор – није она тражила овај посао, већ је он нашао њу, а кад је већ тако, препустила му се и у њему заиста ужива. Слична је ситуација и са мном, јер сам, јелте, школован за једно сасвим другачије занимање (конкретно – долазим са смера Анализа и контрола квалитета, при одсеку Неорганске хемијске технологије на Технолошко-металуршком факултету), а заврших у „подруму“ националне институције где већ пуних петнаест лета обављам послове заштите. И то са приличним задовољством.

Но, нисам залутао у овај свет. Напротив. Почевши од др Вере Радовсављевић, коју сматрам највећим стручњаком на овим просторима кад је заштита папира и пергамента у питању, па преко наших инжењера Душице Бицок и Зорана Пекића, некадашњих начелника Одељења за заштиту и конзервацију, постоји дуга традиција вођења конзерваторске лабораторије од стране технолога. Као што сте и сами рекли, конзервација је прилично мултидисциплинарна област па захтева ангажман различитих струковних профила. Тако да данас, рецимо, у тиму имамо дипломиране биологе, дипломиране конзерваторе са Факултета примењених уметности и Академије уметности и конзервације при СПЦ, потом и дизајнере, техничаре са графичког или хемијског смера усмерених средњих школа. Свако од нас покрива поједине сегменте овог сложеног посла, а мој задатак је да, поред вођења Одељења, бринем о хемијским оштећењима грађе, начину њиховог безбедног отклањања, као и о анализама мастила, бојеног слоја, папира, пергамента која је неопходно обавити пре великих интервенција на грађи.

Први мој сусрет са конзерваторском службом НБС, иначе, уследио је 2005. године, када сам на позив Душице Бицок, тадашње начелнице наше службе, дошао прилично неупућен на разговор, а тражио се млад стручњак, хемичар, у ситуацији када су искусни кадрови били пред пензионисањем. Искрено, нисам знао шта могу да очекујем у лабораторији ове врсте. Изненадили су ме многи поступци које су ми том приликом показали, почев од ламинације (импрегнације термопластичне фолије у структуру новинске хартије) па све до мокрих поступака са књижном грађом. Рецимо, тада ми је прање старих штампаних књига потапањем листова у каду са сапунским раствором, које данас обављам лагано, рутински, изгледало као велики и непотребан ризик. На својим студијама, које су се, углавном, базирале на инжењерским стручним предметима, нисам био припреман за тако нешто. Као ни за ретуширање цртежа, уклањање флека, рад на кожном повезу. Искрено, испрва сам био врло неодлучан око идеје запошљавања у установи културе, у ситуацији када су ме хипотетички чекале финансијски повољније опције у струци за коју сам школован. А опет, пошто сам добро упознао све аспекте свог новог, невероватно занимљивог па и заводљивог посла, данас се не бих мењао са својим колегама са факултета, иако су многи у индустрији остварили лепе каријере.

Од кога сте учили „занај“ и ко Вас је дочекао од зайослених у лабораторији?

Попут многих мојих претходника, занатски део посла сам учио радећи у лабораторији. Најбоље се и учи кроз рад, са добрим менторима, наравно. Доскора (и увођења смера Конзервација уметничких дела на папиру при Факултету примењених уметности) у Србији није било могућности за било

какву високошколску едукацију из области заштите културних добара, па смо сви прошли шегртску школу управо кроз праксу у НБС. Хемијски део посла ми је природно лежао, али сам се бојао како ћу се снаћи у оном мануелном, чисто занатском сегменту рада. Но, на моју срећу, показало се да имам довољно дара (стрпљења, прецизности) за ову врсту посла, па сам се врло брзо снашао у рестаураторским захватима на грађи. И чини ми се, није требало много времена, заволео сам конзервацију. Слично упознавање са материјалима, уз благи страх од мануелног посла, видео сам касније и код других колега (рецимо биолога из нашег тима), накнадно пристиглих у лабораторију, а који су, попут мене, брзо савладали основе конзерваторско рестаураторског посла и сада га раде са великом вештином.

Имао сам среће да ме обучавају искусни кадрови, такозвана „стара школа“ конзервације, предвођени испрва Душицом Бицок као начелницом, потом и Зораном Пекићем, технолозима на челу наше лабораторије. Њихово теоријско те и практично знање, било је велико. Душица ме је на недељној бази испитивала о различитим поступцима конзервације, на основу литературе коју ми је дала (а пре свега су то биле књиге др Вере Радосављевић *Конзервација и рестаурација архивске и библиотечке грађе*, *Техника старој писма и минијатури*, приручници и скрипте о заштити из бивше СФРЈ, међу којима предњаче они Вере Дедић, Франца Цурка, Џевада Хоза), па сам се поново осетио као студент. Зоран је био прилично вешт практичар, радио је са великим умећем конзервацију уметничких дела на папиру. Својевремено је конзервирао, примера ради, и једног Реноара. Много сам тога корисног покупио од њих двоје. Откривали су ми мале тајне заната, нарочито оне делове нашег посла који нису описани у мало-бројним монографијама о заштити.

Такође, читава једна плејада техничара – рестауратора из лабораторије, а данас су све те fine даме већ увелико у пензији, била ми је на услузи (Мира Ђурић, Боба Младеновић, Славка Павловић...). Док сам теоријски дрил пролазио код својих старијих колега инжењера, Душице и Зорана, наше рестаураторке су ми показивале конкретне начине решавања проблема на старој и реткој библиотечној грађи која је пролазила кроз њихове руке.

Памтим и савете колеге Николе Меанџије, на чије сам место дошао пошто се пензионисао. Био је тих година чест гост лабораторије, везан и за посао и за људе са којима је радио, те ми је несебично причао, као најмлађем у послу, шта све могу да очекујем у каријери. Велико искуство сам стекао радећи као десна рука Зорану Пекићу у периоду од 2007. до 2011. године, пошто је он преузео Одељење по одласку Душице Бицок у пензију. Имао је добар менаџерски њух, те је изборио средства за потпуну реконструкцију наше лабораторије, тако да смо од 2008. године прилично осавремењени захваљујући његовом ангажовању на реализацији пројекта

потпуне реконструкције и проширења радионице за конзервацију папира и пергаментa. Мени је и те како значило да будем део овог процеса. Та 2008. година и реконструкција лабораторије је била велика школа. Научио сам како се праве озбиљни и добри пројекти и како функционишу полуге система.

Након шест година рада, у прилици сте да сами организуете радни процес и верујем да Вам је у томе помогао начин размишљања особено једном инжењеру. Начелник сте Одељења за заштитну, конзервацију и рестаурацију Народне библиотеке Србије од 2011. године. Шта сте прво предузели, а није карактеристично за остале лабораторије за конзервацију у земљи и окружењу?

Смена генерација код нас је била нагла. Ја сам те 2005. године био, и дуго остао, једина „принова“ лабораторији која је врвела од искусних кадрова. У ствари, читава једна генерација конзерватора пристигла седамдесетих у НБС је сада била пред зенитом каријере. Једног по једног колегу смо испраћали у пензију. Када се и Зоран Пекић пензионисао на јесен 2011. године, с обзиром на то да сам припреман дуго на све административне као и послове организације у Одељењу, управа НБС ми је указала поверење и постављен сам за његовог наследника. Срећом, уз добар однос са својим колективом, нисам имао дуг период адаптације на нову улогу.

Реконструкцијом лабораторије неколико година раније ударили смо темељ за напредовање наше службе. Тада је набављена крупна опрема коју раније нисмо имали (вакуум сто, систем за стерилизацију аноксијом, модерни рестаураторски столови, лупе, лампе, савремени ламинатор) па је „лаб“ коначно личио не на музеј конзервације, већ на савремени конзерваторски атеље.

А мој превасходни циљ, као младог начелника, био је подмлађивање кадра у Одељењу и стварање нове радне атмосфере. Наиме, у годинама које су претходиле, а може се рећи и од отварања лабораторије 1973. године, постојао је дисбаланс у односу техничара и високообразованих конзерватора, такав да је најстручнији кадар одувек био у мањини. На два до три конзерватора долазило је седам, осам техничара. Имао сам ту срећну околност да сам, као спољни сарадник Факултета примењених уметности, радио са студентима треће и четврте године студија са модула конзервације папира, па сам тако имао увид у њихове личне квалитете. Уместо колега техничара који су одлазили у пензију, форсирао сам довођење ових младих и талентованих стручњака, које бисмо примали у радни однос пошто дипломирају на свом Одсеку конзервације. Тих година примили смо неколицину бриљантних и перспективних конзерватора попут Тање Лошић, Милана Милосављевића, Ефтерпи Ђукић, Тијане Василијевић...

Из колектива НБС, са послова каталогизације, успели смо да повучемо и колеге биологе, Катарину Шућур и Славицу Јанаћковић, чији нам је образовни профил био потребан како бисмо успоставили, по први пут, биолошку контролу стања старе и ретке библиотечке грађе. То су, на овим просторима, први биолози у једном конзерваторском колективу. У једном моменту сакупио се тим од четрнаест конзерватора, махом факултетски образованих, и пре свега младих и полетних људи, што је требало да чини ново језгро за научно-истраживачки рад у области заштите, благо запостављен ранијих година.

Покренули смо велики број пројеката. Посебно смо поносни на „Амаркорд“ пројекат под патронатом УНЕСКО-а, захваљујући којем смо мапирали микробиолошке проблеме депоа са старом и ретком књигом у Народној библиотеци Србије. Успоставили смо сарадњу са Републичким заводом за заштиту споменика културе, у којем смо почели да обављамо анализе папира и мастила, сходно потребама рада на рукописној грађи. Са Гама лабораторијом Института у Винчи покренута су у једном моменту истраживања о употреби зрачења папирне грађе у циљу стерилизације, док смо за исте потребе контактирали и Лабораторију за ласер и спектроскопију плазме (при Институту за физику) са чијим стручњацима смо започели истраживачки рад у области третирања грађе хладном плазмом у циљу дезинфекције.

Наставили смо са праксом набављања савремене опреме, тако да смо, на пример, 2013. године, захваљујући донацији амбасаде САД, купили софистицирану и прилично скупу опрему за микробиолошко дијагностиковање стања угрожености грађе (попут MAS Air Sampler узоркивача ваздуха, MVP уређаја за брзу детекцију контаминације, УВ лампи, стереоскопских микроскопа и др). Неколико година касније, пројектом који финансира Министарство правде, добављамо и најсавременији систем аноксије (Nitrex систем италијанске фирме Брешијани), којим спроводимо стерилизацију грађе и у нашем простору, али и на терену, на позив разних институција.

Углавном, утисак ми је да је тај период у којем сам дошао на чело Одељења, управо био прекретница у контексту једне готово потпуне смене генерација. Последњи „Мохиканац“ из некадашње екипе коју сам затекао те 2005. у нашем атељеу јесте наша колегиница Нина Димић, конзерватор сликар, која се и сама спрема за пензију ових дана. Од 2011. године код нас је нека нова енергија, нови су клинци у „лабу“, још увек пуни ентузијазма, насмејаних лица, попут оних са црно-белих фотографија које сам нашао у конзерваторској документацији, а сведоче о првим данима конзерваторске лабораторије у згради на Врачару из 1970, док су поменути стручњаци старе гарде (Вера, Душица, Зоран, Никола Меанџија, Бане Јешић и други) били још увек млади.

На чему сће све шокотом Ваше петнаестогодишње праксе радили и која су то културна добра на којима сће инштервенисали, а на чији сће резултатш йоносни?

Ух, не знам одакле да кренем. Не хвале ради, већ услед значаја збирки које су нам пристизале у радионицу у последњој деценији. Из године у годину добијамо јаке пројекте, финансиране углавном путем конкурса при Министарству културе и информисања, па нам на рад пристиже или фантастична уметничка грађа на папиру или библиотечка и архивска грађа од великог историјског, научног, културног па и духовног значаја.

А само у последњих петнаест година, откако сам у Библиотеци, радили смо на десетине хиљада листова старих штампаних књига (једним делом грађу из фонда НБС, а већим стару и ретку грађу библиотека из мреже), стотине плаката, мапа, графика. Па и старе фотографије, цртеже или рукописне бележнице наших великана. Само за Српску православну цркву, од 2005. наовамо, имамо преко 40 хиљада конзервираних страница, што штампаних што рукописних. Сарађивали смо са бројним епархијама, радили за поједине СПЦО ван територија земље (попут Сарајева, Трста, Дубровника). Са Архивом САНУ имамо протокол о сарадњи и интензивно радимо на њиховој вредној грађи, а из њиховог фонда издвојио бих личне архиве патријарха Рајачића, Милана Јовановића Батута, Драгољуба Јовановића...

Конзервирали смо збирке архивалија и цртеже Петра Лубарде, Миленка Шербана, Вељка Петровића, Недељка Гвозденовића из Куће легата. Потом и личну Андрићеву библиотеку (у власништву Музеја града Београда). За Библиотеку града Београда смо годинама радили конзервацију њихове вредне збирке старих штампаних књига, међу којима је и *Београдско четвороројеванђеље*, прва књига штампана у Београду. За Музеј савремене уметности, рецимо, на годишњем нивоу заштитимо десетине графика (међу којима и дела Михајла Петрова, Ђорђа Андрејевића Куна, Пеђе Милосављевића...). Заборавићу, сигурно, неку битну збирку. Највреднији су, без двојбе, наши средњовековни рукописи, а лепу смо сарадњу направили са Археографским одељењем НБС, па тако периодично радимо на заштити рукописа манастира Никољац, Подврх, Високи Дечани и других збирки које се налазе у нашој кући.

Све ово набројано, производ је тимског рада у конзервацији. Наравно, и сам имам своју „топ-листу“ најзначајнијих предмета које сам лично конзервирао. Својевремено сам учио занат на штампаној књижној грађи (која се сматра најмање захтевном за рад), потом прешао на повеље и гравире, рукописе средњег века, а током каријере радио и пергамент, као најзахтевнији материјал. Послови начелника, које обављам и који знају често да гуше сувишном администрацијом, данас ми не дозвољавају да радим на оној грађи која захтева дуготрајне процесе заштите (попут књижне грађе),

већ се прикључујем свом малом тиму сарадника па заједно радимо на специфичној, махом некњижној грађи.

Тако сам, рецимо, задњих година уз неколико колега, радио на конзервацији повеља Војводе Петра Бојовића те на збирци порука стрељаних грађана и ђака Музеја 21. октобар из Крагујевца, цртежима великог формата Музеја анатомије човека, а сваке године радим на заштити рукописних књига манастира Хиландара у мушком тиму који одлази на Свету Гору.

Посебни осврт заслужује и брига о *Мирослављевом јеванђељу*, које иако припада Народном музеју спада у надлежност наше службе. Сваке године вршимо стручну анализу стања *Јеванђеља* и блиско сарађујемо са стручњацима Народног музеја када су микроклиматски услови чувања у питању. Недавно сам био део тима који је радио на осавремењивању специјалне клима-коморе у којој се чува и излаже *Јеванђеље*. Од прошле године, оно се чува у технички савршеној климатизованој комори, захваљујући и ангажману моје службе.

Да ли мислиш да је Мирослављево јеванђеље једино покрејно културно добро које заслужује овакав, специјалан начин чувања?

Што се тиче самог *Мирослављевој јеванђеља*, начин чувања и излагања дефинисан је посебним подзаконским актом – Стручним упутством о условима и начину чувања, одржавања и коришћења културног добра од изузетног значаја *Мирослављевој јеванђеља*. Актом је дефинисано под којим се условима књига мора чувати: константна температура $18\text{ }^{\circ}\text{C} \pm 2\text{ }^{\circ}\text{C}$; влажност $50\% \pm 5\%$; осветљење 50 Lux, а сама књига не сме да напушта климатизовану комору, док је за њено излагање (не дуже од десет дана годишње) потребна специјална дозвола министра културе. Ово упутство из 2001. године још увек је на снази. За његову имплементацију борила се др Вера Радосављевић, која је *Мирослављево јеванђеље* и конзервирала крајем 90-их година у нашој лабораторији. Мотив за настанак једног оваквог строго ограничавајућег акта била је лоша превентивна брига о овом важном рукопису, пре свега током година расула у друштву у последњој декади 20. века. Имао сам прилику и част да разговарам са докторком Вером баш на ову тему, пошто сам је посетио неколико година пре њеног упокојења. У својим деведесетим годинама живота, она је још увек, потпуно бистрог ума, радила на теорији заштите и преводила стручне текстове. Разговарали смо управо о потреби измене Стручног упутства, па ми је Вера појаснила своје бојазни. Сматрала је да можемо схватити значај нечега овако битног само ако постоји казнена одредба за немар према његовом чувању.

Но, од тог доба се доста тога променило, боље. Депои са рукописном грађом су у многим установама прописно климатизовани, полице су одговарајућег стандарда, светлост пригушена у изложбеним просторима.

У трезору са рукописном књигом Народне библиотеке Србије имамо задовољавајуће микроклиматске, противпожарне и безбедносне услове, па тако наши средњовековни рукописи, иако нису у изолованим коморама, имају све што им је неопходно за дуговечно чување. Док год одржавамо температуру и релативну влажност депоа константним и у границама прописаним за чување папира и пергаментa, нема разлога за главобољу.

Имаће појрилично искуство у раду на шерену, ван лабораторије. Присушни сће са својим шимом где тог сће пошредни, јер је Ваша библиошека матична свим осталим библиошекама у земљи, ја нам рецише нешто и о шоме?

Сходно Закону о старој и реткој библиотечкој грађи, конкретно члану 28, наша лабораторија (заједно са лабораторијом Библиотеке Матице српске из Новог Сада) представља централну лабораторију за конзервацију папира и пергаментa у држави. То је уједно велика част, али и велика обавеза коју имамо према свом писаном покретном наслеђу, које смо дужни по закону да штитимо. Чак и када је наша радионица бројала највећи број запослених (у једном тренутку 14 конзерватора, а сада смо поново једноцифрени, услед забране запошљавања и одлива младих стручњака), нисмо имали капацитет да покријемо целу територију Републике. Ни подела посла са драгим колегама из БМС није гаранција да ће наше две лабораторије постићи да заштите све вредне збирке у мрежи библиотека у Србији.

Осим матичним библиотекама, редовно помажемо и музејима и архивима који у власништву имају стару и ретку библиотечку грађу. Често смо на терену, углавном по позиву домаћина из ових установа, па онда, сходно значају збирке које прегледамо и превасходно на основу степена оштећености грађе, правимо листу приоритета у раду. Многе смо институције морали до одбијемо, баш из разлога што грађа не спада у ону категорију код које је неопходна хитна интервенција. Или, напосто, није проглашено културно добро. Како бисмо праведно расподелили приоритете у раду, у ситуацији кад има више захтева него капацитета, ја сам пре неколико година предложио Управи НБС формирање новог тела које би се бавило само овом тематиком. Тако, већ неколико година уназад, сваки захтев за конзервацијом грађе прегледа Радна група за приоритете у заштити, коју чине колеге из наше куће, одабране у тим захваљујући чињеници да се сви деценијама успешно баве старом и ретком грађом (Владан Тријић, Драгана Милуновић, Дејан Вукићевић, Жарко Војиновић, Маша Милорадовић, Тамара Бутиган, Ана Вукобрат). Тек на основу процене ове Радне групе, приступамо послу.

Шаљемо тимове конзерватора и када се десе непогоде у установама које чувају стару грађу. Тако смо ишли у Обреновац током поплаве, када је пострадала Библиотека „Влада Аксентијевић“ у овом граду. Па потом и

у Голубац, такође после плављења библиотеке. Неколико година раније и у Власотинце, када је изгорела њихова градска библиотека, заједно са већим делом фонда. У тим приликама утврђујемо стање у којем се грађа налази, процењујемо штету и могућност да се конзервацијом отклоне последице непогода.

Углавном, без обзира на нашу честу презаузетост, радо се отиснемо на пут и посетимо драге колеге из других установа. Увек смо добро примљени, свуда где смо позивани, од Кикинде до Врања, од Шапца до Зајечара.

А круна нашег теренског рада је свакако редовни одлазак конзерватора у манастир Хиландар.

*Када помињемо манастир Хиландар, од када сте у овом пројекту?
И какви су услови рада на Светој Гори, како екипа функционише у
необичним, вероватно и тежким условима, чак и за вернике међу
конзерваторима?*

Мени лично, сваки боравак у манастиру Хиландару представља једну фантастичну причу за себе. Но, прво да уведем кратко у историјат нашег рада на Светој Гори. Народна библиотека Србије је од 1971. године присутна у манастиру Хиландару када је почела рад на сакупљању, обради, заштити и презентовању писаног блага манастира Хиландара. Посебан сегмент рада НБС у манастиру односио се на конзервацију и заштиту писаног блага манастира Хиландара. Пројекат Народне библиотеке Србије под називом „Конзервација рукописних, старих штампаних књига, инкунабула и повеља манастира Хиландара“ усвојен је 1989. године у тадашњој Републичкој заједници културе, потом на Хиландарском савету (основаном тих година при Заводу за заштиту споменика културе републике Србије), а прихватио га је и Сабор манастира Хиландара. Конзервација рукописа и повеља се по овом програму континуирано обављала од 1990. године. Конзерватори су у условима импровизације, без одговарајуће опреме, од почетка деведесетих 20. века радили заштиту мање угрожених рукописних књига на папиру, као и заштиту повеља на папиру. Рађен је материјал чију су конзервацију омогућавали услови у скромно опремљеној конзерваторској радионици у самом манастиру. Ова фаза рада трајала је све до пожара 2004. године у којем је, поред великог дела манастира, страдала и наша конзерваторска радионица.

Конзерватори су се вратили на Свету Гору 2007. године, пошто је велико започела обнова манастира. Те године сам и ја први пут посетили манастир Хиландар, пошто ме је у пројекат увео искусни библиотекаар Ратко Марковић, дугогодишњи сарадник Хиландара. Од 2007. до 2012. године сам готово редовно посећивао Свету Гору. Тим сачињен од археографа и конзерватора (а окосницу смо чинили др Владан Тријић и ја, уз повремено прикључивање других колега) боравио је у неколико краћих наврата у Хи-

ландару, радећи на прикупљању информација о стању збирки после пожара. На срећу, ниједна библиотечка целина, укључујући Ризницу, није страдала у овој несрећи. Тим стручњака Народне библиотеке Србије започео је израду новог Хиландарског пројекта заштите фондова, који је прихваћен 2012. године. На основу нашег новог пројекта (који сам сачинио вођен искуством са Зораном Пекићем и реконструкцијом лабораторије у НБС) направљена је нова конзерваторска радионица у манастирској Ризници, која је опремљена савременим алатима и пуштена у рад 2014. године. Од тада су настављени послови конзервације угрожених рукописа и повеља. А лично сам врло поносан на ово достигнуће и наставак рада на заштити на Светој Гори, после свега што је задесило манастир.

Тим конзерватора (којег, осим мене, чине Звонко Ратковић, Игор Кнежевић, Влада Антић, Милан Милосављевић), једном до двапут годишње борави у манастиру, радећи на конзервацији рукописног наслеђа. Остане се око 30 дана, отприлике онолико колико је потребно да се нека целина заштити. Услови рада су добри, импровизација је сведена на минимум захваљујући савременој опреми, тако да сваке године буде заштићено неколико вредних рукописних књига (од три до пет рукописа по доласку, сходно степену оштећења и врсти материјала).

Међу конзервираним насловима рукописних књига заштићених у периоду у којем сам ја водио петочлану екипу, потребно је поменути: *Изборно јеванђеље монаха Романа* (1337), *Изборно јеванђеље Николе Сїањевића* (средина 14. века), *Четворојеванђеље ѱаїријарха Саве* (1354), *Четворојеванђеље монаха Дионисија* (1335), *Паренесис Јефрема Сирина* (17. век), *Пашерик* (1370) и друге значајне рукописе. Конзервирана је и најстарија инкунабула – *Окшоих ѱрогласник* (Цетиње, 1494), као и најстарија рукописна књига у манастирској Ризници – *Сїихирар* (сигн. Хил 372/307, пергамент, 12. век), коју је, по предању, из манастира Русика донео лично Свети Сава.

А када причамо о условима живота у манастиру, може се написати леп путопис са живописним сликама свакодневнице једног конзерватора. Боравимо у старом млину, на километар од манастира, у којем немамо струју. Но, и не треба нам, како се чини. Чисти кревети, купатило са пијаћом водом, канистер вина из манастирског подрума су све што нам је потребно за угодан боравак на Светој Гори. Зором шетамо до манастира, одлазећи прво на оброк, потом и на посао, а у Ризници, у којој је наша радионица, остајемо све до вечерње службе. Због оскудних услова у којима смо, углавном бирамо летње, топле месеце за боравак, када не морамо да се старамо о грејању нашег млина. Имамо и госте изнад нас, на тавану, где је већ годинама породица пухова, са којима имамо миран суживот. А и ласте се редовно гнезде под кровом ове трошне зграде. Храна коју једемо на монашкој трпези нас прилично испости, а благодет боравка на овом неве-

роватном месту, нарочито о великим празницима, велика је. Знам како нас многе колеге из куће посматрају сваки пут када се припремамо за нови одлазак у Хиландар. Увек уз мало љубоморе. Што је ваљда и нормално.

Ето, надам се само да ћемо ову привилегију успети да задржимо дуги низ година својим радом и приступом послу. Сам пројекат не зависи искључиво од нас, већ и од могућности финансирања. Тренутно нас помажу и подржавају и држава и сам манастир Хиландар, али је неизвесност, сваке године, око наставка пројекта увек присутна.

Причамо о финансијама и заштити. Да ли су конзервација и рестаурација скупе делатности и да ли дугогодишњи недостатак финансија утиче на организацију и квалитет рада. Како се Ви и Ваш тим носите са њим?

Ово је специфичан занат. Самим тим захтева и специфичне алате, другачији приступ грађи него што је то случај код осталих библиотечких послова. Вакуум сто, ламинатор са две велике грејне плоче, парна пенкала, дигестори, све то спада у скупу опрему. Анализе, које су некад нужне пред интервенцију на грађи (а то су анализе мастила, бојеног слоја, папира помоћу уређаја типа XRF, SEM EDS, FTIR и др), нама су недоступне, јер ову иначе прескупу апаратуру не можемо да приуштимо. Сналазимо се и позајмљујемо опрему од других установа, или плаћамо њихове услуге када морамо да анализирамо вредне предмете заштите.

И потрошни материјал који се користи у конзервацији папира, а нарочито пергаментна, прилично је скуп. Јапанска, ручна хартија коју трошимо немилице, производи се у малобројним мануфактурама (најпознатија је она из фирме Јапико), које и даље користе традиционална сита за израду хартије, док целулозу за овај поступак добијају из јапанског дуда или разних врста жбунова. Овакав приступ обезбеђује висок квалитет ове хартије, која је у процесу рестаурације незаменљива. Али има и високу цену.

Пергамент, којим рестаурирамо рукописе средњег века, такође добијамо на специфичан начин, старим и опробаним методама – обрадом животињске, најчешће јагњеће коже. Имали смо занимљиву ситуацију пре неку годину када смо поручили преко одређених добављача три квадрата пергаментна за потребе рада у манастиру, но после неколико месеци нам добављач јавља да се морамо стрпети – јагњад није довољно нарасла како бисмо добили одговарајућу квадратуру. Тек онда схватите да наше материјале, углавном природне по карактеру, не можете лако наћи на тржишту. За конзервацију једног оштећеног пергаментног рукописа 13. века могли бисмо жртвовати пола стада оваца.

Зато су и цене наших интервенција високе, како бисмо барем делимично покрили своје трошкове. Много већи стрес од недостатка материјала је немогућност задржавања кадрова у лабораторијама у нашој земљи. Сме-

на генерација коју смо планирали ишла је добрим током све до забране запошљавања. Сада, на пример, добијамо довољно средстава за набавку опреме и потрошног материјала од стране државе, али руке су нам везане када су кадрови у питању. Многе смо младе људе обучили и после неколико година, сходно забрани задржавања више од две године у колективу, пустили „на улицу“. Тако да се не стресирам око материјала, јер ускоро, са овим трендом осипања Одељења, нећемо имати много оних који би трошили залихе јапанске хартије.

Чини се да је и у свету мали број конзерватора и реставратора љаира. Сви имамо сличне проблеме. Путовали смо заједно по региону и разговарали са нашим конзерваторима. Да ли сте задовољни сарађом са колегама у земљи и ван ње?

Имао сам ту срећу да у току досадашње каријере, путујући по Европи, упознам многе конзерваторске лабораторије, а што је још битније, конзерваторе које раде у њима. Осим на међународне конференције, Управа наше куће слала је мене и моје сараднике на размену стручњака у више наврата, тако да смо стекли добра и корисна искуства боравећи у Прагу, Варшави, Братислави, Загребу, Бечу, Паризу, Солуну, Брашову, Ферари, Фиренци. Највише смо добрих савета покупили из радионице Националне библиотеке Чешке, где су нас колегиница Јана Древићовска, тадашња начелница њиховог Одељења заштите, и њене колеге упознавале са сваким аспектом свог рада, нимало не кријући тајне заната (како је то иначе, нажалост, уобичајено у нашем свету). По повратку из Прага, добили смо идеје за коју се опрему треба борити па смо оно што нам недостаје убрзо и набавили донацијама.

У Братислави сам прошао почетни курс заштите фотографског материјала, који се, нажалост, није наставио. Колегиницу Тању Лошић смо слали на курсеве конзервације графика у Беч и Париз. Доводили смо и стручњаке Конгресне библиотеке из Вашингтона који су нам држали корисна предавања о превентивној заштити. У Фиренци смо, у националном Архиву Италије, Катарина Шућур и ја умало остали дуже, јер су нам италијанске колеге нудиле заједнички пројекат који је подразумевао дуги боравак у овом лепом граду. Исклизнуо нам је због немогућности финансирања вишемесечног живота у Италији. Најблискији и прави пријатељски контакт сам остварио у Варшави, такође у националној библиотеци, где са колегом Богданом Зереком, сада замеником управника њиховог Института за конзервацију, имам такав однос да се данас редовно чујемо, дописујемо и саветујемо око посла. Успешно сарађује господин Зерек и са нашим биолозима, с обзиром на то да је и сам конзерватор биолог.

Регион је, ипак, нешто специфично. Повезаност језиком, културом, заједничким наслеђем нас спаја више него са остатком света, тако да је

наша комуникација врло жива. Са Драгицом Крстић, начелницом конзервације Националне и свеучилишне књижнице из Загреба, такође смо блиски и редовно се чујемо, посећујемо чим нам се прилика укаже. Повезан сам са конзерватором др Миленом Мартиновић из Народног музеја Црне Горе са којом сам радио више пројеката заштите (међу којима и анализе рукописа Цетињског манастира, те анализе киселости књига личне библиотеке владике Петра Петровића Његоша). Иако нисмо посетили све лабораторије региона, имали смо прилику да се упознамо и сарађујемо и са Јасном Малешич из Архива Словеније, па онда и са колегама конзерваторима из Скопља. Најсвежија су лепа искуства из Сарајева, у којем смо недавно боравили код добрих домаћина, конзерватора из Гази-Хусревбегове библиотеке.

Намеће се закључак у разговору са колегама – сви имамо сличне проблеме. И са финансијама, малобројним кадровима, великим захтевима пред нама те генералним односом према заштити од стране виших инстанци. Још нисам наишао на конзерватора који се на нешто не жали. А сви, иначе да буде споменуто, раде одлично свој посао. Теши ме помисао да смо, ако не увек техничком опремљеношћу, барем квалитетом рада на истом нивоу са остатком Европе.

Последњих деценија сведоци смо дигитализације културних добара. Многи конзерватори и реставратори узели су учешћа у овом важном послу, кроз савештодавну или конкретну стручну помоћ. Да ли су методе рада на дигитализацији стандардизоване и да ли мислите да се неадекватним скенирањем може трајно оштетити неко културно добро?

Ово јесте будућност заштите, барем заштите информација. Што се тиче артефаката, њих ће чувати старомодна, мануелна метода конзерваторске заштите. Но, чак и конзерваторски поступак не обезбеђује вечност, већ само нешто дужи рок трајања трошног органског материјала као што је папир. Све што нашим активностима успемо да урадимо јесте одлагање неумитног, а то је деградација материјала у неком будућем тренутку. Управо је дигитални поступак залог дуговечности и борба против заборава.

Ето, на пример, приликом обиласка поплављене библиотеке у Обреновцу, први импулс мој, као и мојих тадашњих сабораца из савског блата, колегинице из БГБ-а Љубице Ћоровић и колеге Немање Калезића, начелника Одељења обавезног примерка, био је да поред угроженог завичајног фонда, из мокрих просторија евакуишемо и сервер са дигиталном грађом.

Лично се трудим да колегама из Дигиталног центра НБС будем увек на услузи, а често је потребан заједнички рад приликом припреме грађе за дигитализацију. Оператерима је тешко да манипулишу старим новинама, па улетимо као подршка. Верујем да је библиотекарима одавно познато,

најгори квалитет папира има новински папир. Ова хартија, која у својој производњи није лишена лигнина, хемицелулозе и осталих хемијских пратилаца целулозе из дрвета, деградира брже од осталих типова хартије услед киселог карактера ових хемијских једињења које има у свом саставу. У поодмаклом стадијуму киселинске деградације, она постаје крта, осетљива на додир и распада се. Бео папир добија жуту боју. Решење за ову врсту хемијског оштећења је масовна неутрализација. А она подразумева третман читавих томова старих новина и часописа хемијским средствима, обично мокрим поступком. Технички гледано, потребно је читаво фабричко постројење које би обезбедило континуални рад на неутрализацији киселог папира. Наравно, ово је прилично скупо, непотребно уколико се обезбеди алтернатива, попут дигитализације новина, чиме ће се чувати њихов садржај. Форма, тј. папир, временом ће пропадати. Ламинација је један од начина чувања овако трошне хартије, а она подразумева импрегнацију оригинала термопластичним фолијама, под дејством повишеног притиска и температуре. Опет, овај поступак није реверзибилан, агресиван је по хартију, термички је третира и убрзава њено старење. Иако као крајњи резултат даје механички стабилнији лист, у већини европских лабораторија одавно је замењен етичкијим поступцима, а пре свега дигитализацијом.

Што се тиче дигитализације културних добара, много тога зависи од савесности оператера, у већој мери него од типа скенера или опреме којом располажете. Мислим да је људски фактор највећи ризик па се свака стандардизација овог поступка своди на крајње питање – коме смете поверити да ове послове обавља. Досада, наша кућа показује висок степен професионалности па конзерватори немају потребе за интервенцијама на грађи која је прошла процес дигитализације.

Треба подсетити да још увек у Закону о старој и реткој библиотечној грађи стоји и обавеза да се културна добра и микрофилмују. Овај поступак јесте аналогни, самим тим застарео, а сам микрофилм није близак савременом кориснику. Но, са друге стране, век трајања једног микрофилма процењује се на барем 100 година, док за дигиталне податке и носаче попут тврдог диска и сервера немамо поуздане податке. Лично, кад год смо у могућности да то радимо, дајемо препоруке да се не бежи од микрофилмовања највредније грађе.

Верујем да вас често питају, као и остале колеге из наше струке, шта је то конзервација, а шта рестаурација. Хајде да то овом приликом разјаснимо бар читаоцима овог текста. Шта је то што би о конзервацији и рестаурацији морали да знају сви библиотекари, везано пре свега за оно што се нијошће не сме чинити на своју руку не само у заштити културне баштине, већ и књижној фонду ојшће?

Истина је да колеге, које су ван наше струке, често мешају ова два појма. Конзервација, у ужем смислу, јесте скуп физичких и хемијских мера које спроводимо како бисмо продужили животни век предмету заштите и отклонили сва постојећа оштећења – хемијска, физичка, биолошка. Док, са друге стране, појам рестаурација представља враћање изворног облика документа. Да поједноставим, све хемијске методе чишћења, неутрализације, уклањања флека, бељења, прања докумената, као и биолошке методе попут дезинфекције и дезинсекције, спадају у конзерваторске поступке, док рестаурацијом поправљате постојећа механичка оштећења на папиру – подеротине, рупе, напрслине. И то чинимо помоћу јапанске хартије и природно сачињеног скробног лепка, у једном класичном занатском поступку. И конзервација и рестаурација су често неопходне интервенције на грађи, јер и једна и друга метода отклањају оштећења. Суштински, компатибилне су операције и увек се заједно користе у пракси.

Добро је што спомињете библиотекарe у контексту конзерваторско-рестаураторских интервенција и познавања општих принципа нашег рада. На моју жалост, одавно у стручном испиту, који полажу колеге из библиотечно-информационе делатности, нема предмета Конзервација и рестаурација старе и ретке библиотечке грађе. Овај предмет полажу само конзерватори. То је, по мени, хендикеп колега из библиотечке струке који остају ускраћени за сазнања из области превентивне као и лечеће заштите својих фондова.

Иначе, понекад се сусрећемо са библиотекарским видовима „конзервације“, од којих имамо малу главобољу па је зато и битна едукација у овој области. Наиме, редовно наилазим на случајеве „подлепљивања“ испалих листова старих књига лепљивом траком. Разне врсте синтетичких лепкова и трака (међу којима је посебно популарна „селотејп“ трака), редовно су помагало библиотекара, који не схватају штетан утицај киселости лепка из ових медија. Деценију по лепљењу, некад и краће, долази до трансфера киселих продуката деградације траке на папир и миграције кроз структуру хартије која на том месту постаје крта, трајно жути. Срећом, постоје методе отклањања ових оштећења растварачима који могу да растворе трагове лепљивих трака. Но, зашто лечити кад можемо спречити. Апелујем на колеге да се консултују са нашом службом, постоје неагресивне методе подлепљивања испалих листова савремених публикација помоћу бескиселинских трака за мале интервенције, које се на западу производе управо за потребе библиотекара и књижничара.

Ми смо се трудили да недостатак познавања наших основних принципа рада надоместимо колегама библиотекарима помоћу едукативних семинара, па је тако наше Одељење у последњих пет-шест година организовало низ предавања из ове области, управо за библиотекарe из мреже библиотеке. Неке смо семинаре држали у Народној библиотеци Србије, а некада

смо и путовали, држали предавања по позиву и имали леп одзив колега из различитих делова Србије.

Да ли мислиш да су превентивне мере у главном брџа конзерватора или ипак нешто што би сви библиотекарџи требало да познају и да практикују у свом раду?

Свакако је потреба, али и обавеза сваког библиотекара којем је поверен фонд старе и ретке грађе, да преузме одговорност за услове чувања своје збирке. Као што рекох, недовољан је број конзерватора у држави па се не може очекивати да свуда стигнемо. Но, када је превентивна заштита у питању, увек је могуће добити савет од нас.

Примера ради, колеге из Посебних фондова Народне библиотеке Србије могу увек да се ослоне на наш конзерваторски тим по питању бриге о специјалним књижним и некњижним колекцијама које наша кућа чува. Заједно радимо на набавци бескиселинске опреме (фасцикли, коверти, кутија) за некњижну грађу ради трајног и безбедног складиштења. Трудимо се да избацимо раније уобичајене навике да се прибавља јефтина, али неадекватна опрема попут класичних кутија или омота, које немају бескиселински карактер и могу да оштете грађу на дуже стазе. Темељна сарадња, по истом принципу, успостављена је са колегом Ненадом Идризовићем, начелником Одељења за чување и приступ фондовима, који се стара о богатом фонду Народне библиотеке Србије, распоређеном на четири нивоа депоа, и којем су конзерватори увек на услузи. Прегледамо осетљиве делове фонда, издајамо најоштећеније библиотечке јединице, договарамо се о начину смештаја са колегом Идризовићем. Са осталим колегама из куће, такође редовно разговарамо о фондовима које воде (са Славеном Попаром о графичкој збирци, Велибором Прелићем о стању легата, Машом Милорадовић о фотографском материјалу наше куће...).

Мислим да је битан однос поверења конзерватора и водитеља фонда. Иако често конзерваторске препоруке делују као нешто неоствариво или барем нешто за шта је потребно уложити превише труда да се реализује па су самим тим стрес за библиотекарџе, важно је створити свест о нужности бављења превентивном заштитом. Попут нужности климатизације депоа или набавке одговарајућег мобилијара и облога за грађу. За почетак свест, а касније и конкретна дела.

Не зависе од нас из установа културе, истини за вољу, могућности побољшања услова чувања грађе, јер је све, како у току нашег разговора поменух, везано за финансије и буџет. Пружамо се само онолико колико смо дугачки, па и у овом нашем аспекту. Но, није све тако црно. Некада је довољно мењати ствари на боље – у етапама, те тако сваке године прибављати део по део опреме, десет по десет кутија и фасцикли, или отклањати један по један узрочник оштећења, сходно финансијским могућностима.

А нама је, за почетак, битно да мрежа буде едукована по питању превентиве. Да колеге знају коју опрему препоручујемо, како да је најлакше добаве и од кога.

У контексту ове теме морам да поменем са посебном сетом и мог драгог пријатеља, недавно преминулог колегу Горана Влаховића, дугогодишњег начелника конзерваторске службе Библиотеке Матице српске, са којим сам имао дугу и плодну сарадњу. Поред уобичајених консултација у вези стручних питања те наших честих виђања на мом или његовом „терену“, у лабораторији БМС или НБС, разговарали смо у једном моменту о теми потребе едукације наших колега у области заштите. На Гораново инсистирање и уз његову уобичајену пожртвованост и преданост нашим „заштитарским“ вредностима, својевремено смо (заједно са Оливером Стефановић, НБС и Душицом Грбић, БМС) сачинили Радну групу у циљу израде Правилника о мерама техничке заштите старе и ретке библиотечке грађе, потребног као смерница библиотекарима како да и под којим условима организују физичку заштиту и смештај фондова старе и ретке грађе. Овај смо Правилник, после вишемесечног рада, срочили, објединили све наше идеје у смислену целину, и усвојен је 2013. године, од када је на снази. У њему се налазе упутства потребна свим библиотекарима, почев од описа објеката и просторија у којима се чува грађа, преко задатих микроклиматских и осталих параметара неопходних за чување културне башине, па све до упутстава за обележавање грађе, њено преформатирање и конкретну лечећу конзервацију. Надам се да је овај акт ушао у обавезну правну литературу сваког библиотекара који се бави заштитом.

Драго ми је да помињете Горана, мој пријатеља и колегу са студија, фантастичног стручњака који је оставио велики траг својим дућим радом у БМС. Заједно сте радили на превентивним мерама заштите књижних фондова и њиховој имплементацији у мрежи библиотеке. За крај нашег разговора, једна актуелна тема. Наиме, помогли сте да се оформи више конзерваторских радионица у граду, укључујући и нашу, у Универзитетској библиотеци. Постоји ли потреба да се послови заштите прерасподеле на више институција, како би се убудуће давиле и конзерваторским пословима?

То је моја давнашња амбиција и увелико радим на децентрализацији послова заштите писаних културних добара. Под тим подразумевам активности на формирању већег броја малих конзерваторских центара који би растеретили нашу и радионицу Библиотеке Матице српске, преузевши део послова од нас. Тако сам, у последњој деценији, учествовао у формирању две нове лабораторије за конзервацију папира и пергамена: у Архиву Српске православне цркве и у Универзитетској библиотеци „Светозар Марковић“ у Београду. Обе установе имају потребе за заштитом

грађе коју чувају, а у својим редовима већ имају дипломиране конзерваторе. Моја лична процена је да су мале радионице неопходне. Зато је моја стручна саветодавна помоћ била несебична па смо колеге из других институција и ја, уз немале напоре, успешно спровели оба пројекта. А нарочито смо лепу сарадњу остварили Ви и ја, Весна, приликом формирања Вашег атељеа, где сте Ви лавовски део посла вукли на својим леђима, боривши се за средства и опрему. Сада је наш град богатији за две, солидно опремљене и функционалне радионице.

При томе, трећа, у последњој деценији оформљена конзерваторска радионица налази се у Музеју Николе Тесле, и такође је под нашим надзором. У овом тренутку, ове се радионице баве заштитом грађе из сопствених фондова, која законски не спада у нашу надлежност, али су спремне да преузму и стару и ретку грађу када им се издају потребне лиценце. Исту смо причу покренули и са колегама из Крагујевца, где у Архиву Шумадије већ постоје услови (конзерваторска радионица опремљена пре неколико деценија, али је колега конзерватор одавно у пензији), а са драгим колегом Мирком Демићем сам више пута разматрао могућност да Народна библиотека „Вук Караџић“ из Крагујевца добије свој атеље и започне заштитарски посао. Ове идеје нису нереалне, али у овом тренутку зависе и од финансијера.

Осврнућу се, за крај, на посебно добру линију заштите коју смо успоставили са Архивом СПЦ, чији је директор, др Радован Пилиповић, донео одлуку о формирању прве црквене конзерваторске радионице за папир тако што је са колегама из струке сачинио Платформу о новим правцима црквене архивистике и библиотекарства, у Бихаћу 2013. године. На основу ове Платформе, отпочела је реорганизација у редовима институција при Српској православној цркви, пре свега у контексту заштите културне баштине. Сачињен је пројекат формирања конзерваторске радионице за папир, која је првобитно нашла свој простор у згради Академије СПЦ за уметност и конзервацију, да би се касније преселила у просторије Архива СПЦ у Земуну, посебно адаптиране само за потребе рада на конзервацији ове врсте грађе. Данас, пошто смо колега Пилиповић и ја годинама радили на остваривању овог пројекта, можемо са поносом да кажемо да СПЦ има одличну радионицу у којој се конзервира грађа Архива, као и архивска грађа епархија које им се обрате за помоћ, а под надзором је наше службе. Колегинице Јована Рибошкић и Јелена Килибарда, конзерватори ове радионице, моји су кадрови, додатно обучавани две године у конзерваторској лабораторији НБС, па сам, са великим поверењем у њихову стручност, препоручио Архиву СПЦ њихов ангажман.

И на овоме не смео стати. Процена је да оштећених културних добара има толико на територији Републике Србије да ни десет лабораторија не би било довољно за њихову заштиту у следећих неколико деценија. Амби-

ција је да подигнемо ову битну тему на виши ниво, на терен законодавства, па да убудуће омогућимо малим центрима заштите да се развијају, свуда по Србији.

Поштовани колега Младићевићу, било је задовољство разговарати са Вама.

Разговор водила Весна Шујица,
саветник информатор
дипломирани конзерватор Универзитетске библиотеке
Београд, 2020. године